

УДК 378.4:321.015:316.32

Мар'яна КОЛОТИЛО

**СПІВВІДНОШЕННЯ ВПЛИВУ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ ТА
ВЛАДИ РИНКУ У ФОРМУВАННІ МІСІЇ
СУЧАСНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

У статті розглядається проблема трансформації призначення університету у світлі глобалізаційних процесів сучасності. Зокрема, зазначається, що університети перебувають в стані кризи власної ідентичності у зв'язку зі змінами економічного та соціокультурного простору сьогодення. Головний акцент робиться на тенденції до зменшення ролі та значення національної держави у формуванні місії університету та зростанні впливу на нього влади ринку. Автор намагається визначити шляхи виходу університетів з кризового стану, апелюючи до необхідності активної участі інституту національної держави в долі власних університетів.

Ключові слова: університет, глобалізація, національна держава, ринок.

Сучасний світ та соціальні, культурні й економічні процеси, що його супроводжують, є надзвичайно дискусійними. Підтвердженням цьому виступають численні наукові суперечки, що точаться на сторінках провідних фахових видань з філософських та соціологічних наук: одні теоретики позначають процеси останніх двох десятиріч «постмодерністю» (Жан-Франсуа Ліотар і Зигмунт Бауман), для інших – це «друга модерність» (Ульрих Бек), «рефлексивна модернізація» (Ентоні Гідденс), «глокалізація» (Роланд Робертсон); ще інші трактують їх як «мережеве суспільство» (Мануел Кастелз), «інформаційне суспільство» (Пітер Друкер) або у філософському контексті «постнаціональна констеляція» (Юрген Габермас). Практично всі ці науковці у своїх міркуваннях першочергову роль у формуванні особливостей сучасної реальності відводили глобалізації та її наслідкам.

Цікавим в даному дискурсі виглядає питання про впливи глобалізації на інституцію національної держави. На погляд провідного німецького соціолога У. Бека, глобалізація насамперед «означає ерозію національної держави або

її можливу трансформацію в транснаціональну» [3, 213]. Така характеристика має надзвичайно важливе значення для встановлення наслідків глобалізації для освітньої політики і соціального інституту університету як сфери безпосереднього впливу держави у модерну добу, оскільки навряд чи можливо зараз розглядати трансформацію університету окремо від аналізу тієї соціальної тканини, в яку він вплетений. Глобалізація виявляє себе у тому, що ставить своєю появою питання про теоретичну та практичну доречність й важливість існування національної держави задля опіки системою освіти.

Нині, у зв'язку зі зміною взаємовідносин між державою та ринком внаслідок глобалізації університет опинився у незнайомому для нього оточенні, де національна держава в цілому слабне, а ринок – поступально займає владні позиції. По один бік проблеми стоїть питання про призначення інституту модерного університету, які він був покликаний виконувати за задумами його засновників. По інший бік – завдання, що покладаються на університет сьогодні – в добу глобалізації. Чи відрізняються вони від його початкових завдань? В загальних рисах питання можна сформулювати так: чи можна традиційну ідею університету, висунуту німецькими ідеалістами початку XIX століття і далі розвинену кардиналом Ньюменом, Хосе Ортегою-і-Гассетом, Карлом Ясперсом переформулювати у такий спосіб, щоб університет в контекстах сучасної глобалізації не перетворився на суб'єкта сфери освітніх послуг?

Проблеми, поставлені на розгляд є надзвичайно актуальними та нагальними, тому їх розробкою займалася й продовжує займатися значна і знана плеяда зарубіжних та вітчизняних науковців у різних сферах гуманістики. Серед зарубіжних фахівців слід відзначити доробки В. фон Гумбольдта, Х. Ортега-і-Гассета, Б. Рідінгса, К. Ясперса, Г.-Г. Гадамера, У. Бека, Ю. Габермаса, М. Квієка, З. Баумана, Е. Гідденса та інших. Проблемою трансформації місії університету в контекстах глобалізації на теренах України займаються В. Андрущенко, В. Кремень, М. Згуровський, М. Поляков, В. Савчук, Я. Пелікан, М. Зубрицька та інші.

Метою написання даної статті є розгляд проблеми перезавантаження національної політики держави у сфері формування ідеї університету та посилення впливу ринку в контекстах сучасної глобалізації.

Основними завданнями даного дослідження є розгляд історичного зв'язку між національною державою та університетом у питанні формування його призначення; процесу входження ринку до університету у світлі світового процесу глобалізації; сучасного стану університету та перспектив його подальшого існування за умов домінантного впливу ринку.

Починаючи із середини XVII століття, традиційним для вищої освіти провідних держав того часу було становлення класичних університетів, місія яких полягала у навчанні, дослідженні та служінні суспільству. Просвітни-

цтво, німецький ідеалізм та романтизм вбачали ідеал освіти у концепті Bildung, тобто культивуванні або культурі – вихованні інтелектуальних особистостей та свідомих громадян своєї країни. Формування класичного університету в часі збігається із похвалюванням національних рухів та зростанням значення національної держави у всіх сферах соціального життя.

Історично процес зближення держави та університету розпочався як непрямий наслідок Вестфальського миру 1648 року по закінченню Тридцятилітньої війни, згідно з яким провідна роль у формуванні національної та культурної політики переходила від влади абсолютного монарха до відання суверенних держав. Відтепер кожна країна мала право та можливість в стінах своїх університетів займатися провадженням власної освітньої політики. Відкриття університетів у Берліні та Парижі визначило модель для відносин між навчанням та дослідженням (Берлінський університет) та між державою і університетом (Імператорський університет у Парижі). Європейські, а з ними й американські університети було або засновано або ж бодай перебудовано на базі проекту, що був реалізований на ґрунті альянсу між знаннями та державною владою. Останньою також було визначено суспільне місце нового університету, його місію та підзвітність перед народом.

Після «приходу» держави до університету, знання, що викладалося в його стінах, набуло нової форми: відтепер воно підтримувало національну згуртованість, забезпечувало методи, уміння й розуміння, що гарантували належне управління суспільним порядком, громадське здоров'я та дотримання верховенства закону. Університет став першочерговим джерелом формування такого знання і депозитарієм історичної, культурної та політичної пам'яті нації, збереження та поширення якої було його найголовнішим завданням. Університети схилилися до неупередженої наукової діяльності, якою керувала цікавість вільних індивідів.

Сьогоднішня ознаменована кризою класичного університету, історичну функцію якого – передавання національної культури, формування інтелектуальної постаті, підтримку та розвиток національних ідей було відкинуто. Головним і безсумнівним приводом до цього є поступальний хід глобалізації, що вражає традиційний інститут держави як фундатора національної освітньої політики на багатьох рівнях – від регіонального до національного та наднаціонального. За словами видатного англійського соціолога Ентоні Гідденса «глобалізація «тягне догори», «штовхає донизу» й «тисне обхідним шляхом» [4, 148]. «Внаслідок глобалізації виникає новий вид капіталізму, економіки, глобального порядку, суспільного й приватного життя – всі вони значуще відрізняються від попередніх фаз розвитку», – додає німецький соціолог Ульрих Бек [3, 25].

У новому глобальному порядку університети прагнуть віднайти для себе нове місце, оскільки вони вже не в змозі виконувати свої традиційні завдання, покладені на них національною державою. У праці «Глобалізація. Наслідки для людини і суспільства» видатний британський соціолог Зигмунт Бауман зауважив, що раніше очевидні функції університетів сьогодні далеко не виглядають такими очевидними: «Принципи, котрі у минулому надавали безсумнівної легітимності центральному становищу університетів, вже більше не визнаються як загальноприйняті, а нерідко відкидаються як застарілі або ретроспективно звужуються» [2, 65]. Зокрема, провідні фахівці з філософії освіти поступово сходяться на тому, що нині університети – це двигуни економічного розвитку країн і регіонів, чинники економічної конкурентоспроможності держав та постачальники висококваліфікованих кадрів для сучасних економік. Таким чином, можна констатувати, що університет опинився на порозі вступу в нову, поки що дискусійну для нього самого, добу свого розвитку.

Сучасний польський науковець Марек Квек у своїй праці «Національна держава, глобалізація та Університет як модерний заклад» зазначає: «Традиційний Університет перестав виступати партнером національної держави, оскільки це суперечить перспективі глобального споживацтва. Отже, внаслідок відходу модерності, як соціально-політичного, культурного проекту в умовах світового капіталообігу зменшується політична та економічна роль держави. Водночас послаблення ролі держави відбувається паралельно до послаблення ролі її модерної ідеологічної руки – Університету. Зміни в економіці та політиці помітити доволі легко, важче розгледіти зміни потойбіч співвідношення «влада-знання», себто з перспективи знання. Змінилася влада та її характер, отже, під тиском обставин змінилося знання та його характер...» [5, 43].

Чимало науковців схиляються до думки, що сучасний світ вступає в епоху «академічного капіталізму», в якій понад усе непокоїть корпоративне поглинення інституту університету, тобто по суті мова йде про стрімкий розвиток університетів нового ринкового порядку – так званих підприємницьких університетів. Саме ринок як прямий агент глобалізації визначає поведінку нових постачальників послуг, трансформуючи при цьому по суті місію класичного університету. Не виключено, що з часом саме він повністю заступить державу в ролі рушійної сили освіти, науки, інновацій. В цілому це може негативно вплинути на націєформуючу та культуроорганізуючу місію вищої освіти.

Упродовж століть ринок не мав значного впливу на систему вищої освіти (за винятком США після 1980 р., які обрали шлях формування дослідницьких університетів), оскільки більшість класичних університетів світу були засновані й фінансовані державами. Глобалізація якісним чином змінює традиційні стосунки між державою та ринком. Нині вплив держави на освіту зменшується, оскільки глобальне економічне змагання, що проходить у всьому світі, змушує

держави зосереджуватися на економічних доходах від інших, більш прибуткових видів діяльності, що поліпшують їхню глобальну конкурентоспроможність.

Новий політичний, економічний та соціальний світ навколо нас приносить з собою незрівнянну за характером і розмахом революцію у вищій освіті. Традиційним вищим навчальним закладам по всьому світу кидають виклик нові навчальні й наукові установи, котрі намагаються надавати ті самі послуги краще, дешевше й без державних витрат: корпоративні університети, підприємницькі університети, он-лайн університети, франчайзингові установи та ін.

Найпомітніші зміни відбуваються у країнах, що найактивніше заохочують глобалізацію, сповна користуючись її вигодами (США, Великобританія) та в країнах, на які потужним чином вплинула глобалізація внаслідок їхньої незахищеності (країни перехідного типу та країни, що розвиваються). Системи вищої освіти 15 членів Європейського Союзу нині не відчувають на собі в повній мірі вплив глобалізації, але в майбутньому вони також будуть трансформовані. Натомість державна вища освіта більшості країн перехідного типу вже зараз вимушена існувати у висококонкурентному, зорієнтованому на ринок оточенні, де зростає кількість приватних вищих навчальних закладів, а кількість студентів у приватному секторі в окремих країнах сягає 40%. У цьому контексті логічним продовженням розвитку буде приватизація державних університетів – продаж освітніх продуктів, партнерство з корпораціями, а також зростання плати за навчання. Нинішня модель функціонування університету виглядає бізнесовою і корпоративною, з властивою для неї маркетинговою, підприємливістю, корпоратизацією. Недаремно, галуззю освіти активним чином цікавиться Світова організація торгівлі (СОТ), в намірах якої є безперешкодний імпорт та експорт вищої освіти в рамках правового регулювання її протоколів. По суті, колосальні економічні наслідки глобалізації штовхають національну освітню політику в тенета ідей, котрі вимагають скорочення державного сектору, заохочення ринкових підходів до вибору закладів освіти, дерегуляції, для приваблення нових постачальників освітніх послуг.

На університет здійснюються потужні впливи зі сторони держави, студентів, викладачів і виробництва. Їх нинішні потреби дедалі більше відрізняються від попередніх, тож університети вимушені підлягати трансформації. Хоча форма й темп цієї трансформації різні поміж частинами світу, в цілому вона охопила вже весь цивілізований світ. Безперечно для академічної спільноти та держави в цілому краще провести вищу освіту крізь бурю реорганізації, керуючи нею зсередини, аніж спостерігати осторонь, кинувши сучасні університети у вільний дрейф.

Справа не в тому, допускати чи ні ринок у вищу освіту, а в тому, яким чином регулювати потужність та спрямованість їх форм для створення «відповідального» ринку вищої освіти. В ринку державі потрібно бачи-

ти сили, які взаємно доповнюють одна одну. Згідно зі Світовим звітом ООН «Глобалізація та держава» (2009 р.) «розумна демократична держава за допомогою правил та інституцій забезпечує уможливлювальне обрамлення для розвитку приватного сектору й економічного зростання. Завдання держави – встановити правила гри для функціонування ринків і водночас виконувати роль арбітра» [8, 12].

Директор Центру міжнародної вищої освіти США Філіп Альтбах відзначає, що за сучасних умов спостерігається зміна ставлення суспільства до вищої освіти, яка трактується як «приватне благо, що приносить вигоду тим, хто навчається чи проводить дослідження» [1, 40]. Після виходу ринку на арену вищої освіти та всього соціального світу в цілому («тиранія ринку» за П. Бурд'є) все частіше мова йде про студентів як «клієнтів» закладів освіти як державних, так і приватних. У риторичі, яку особливо часто вживають сучасні міжнародні організації, освіта стає товаром, здебільшого приватним та індивідуальним благом, втрачаючи при цьому своє значення громадянського та суспільного блага. Ринок приносить з собою економічну раціональність та корпоративну культуру, які, в свою чергу, – низку практик, запозичених зі світу бізнесу. Нас очікує, за словами канадського дослідника вищої освіти Біла Рідінгса, заміщення «університету культури» «університетом майстерності» [7, 135].

Окрім того, можна очікувати того, що ідею унікальності вищої освіти кожної держави загалом та університету зокрема поступово відкинуть або переформатують. Це вже виявилось – зокрема, у Болонському процесі за інтеграцію європейської вищої освіти та у створенні європейського простору наукових досліджень. Зважаючи на це, Університет повинен розв'язати важке і в сьогоднішніх реаліях справді непосильне завдання, – зуміти втримати крихкий баланс між тиском ззовні та дотриманням валідності внутрішніх академічних цінностей. Тим важче це завдання, якщо показником суспільного визнання вважати гроші. Прагнення академічних навчальних закладів до створення комерційних філіалів чи приєднання до консорціумів, які зорієнтовані тільки на прибуток, а не нарощування знань, – всі ці тенденції справді потребують виважених політичних рішень та невідкладних змін в університетському середовищі.

У державі-нації, як це намагалися показати видатні філософи та освітяни, – Університет покликаний формувати національну ідентичність, нести відповідальність перед суспільством. На жаль, далеко не всі нинішні вищі навчальні заклади, які носять титул національний, здатні виконувати свою націєтворчу місію. Великий вплив на дані тенденції має саме контекст глобалізації та послаблення ролі національної держави, про що йшла мова вище.

Визначальною силою у формуванні нової місії Університету мають виступати саме національно свідомі громадяни своєї держави, а не влада. Досить

доречним у даному сенсі є висловлювання видатного іспанського філософа Хосе Ортега-і-Гассет: «Міць будь-якої нації твориться сукупно. Якщо народ є політично жалюгідним, дарма чогось очікувати і від його найперфектнішої школи. Йому до снаги тоді лише школа невеличких меншин, що живуть порізно і всупереч решті країни» [6, 37]. В будь-якому разі модель Університету XXI століття має бути свідомим рішенням громадян національної держави, інакше сама сутність Університету буде знівельована під тиском фінансових та глобалізаційних процесів сьогодення.

Пошуки нових схем організації вищої освіти, особливо в країнах перехідного типу, мають супроводжуватися новими концептуалізаціями. Саме тут і потрібне критичне мислення. Академічне середовище має замислитися над своїм майбутнім, використовуючи при цьому власні людські ресурси. Вірогідний остаточний занепад держави – навіть якщо він обмежується лише деякими поступками перед новими транснаціональними політичними й економічними гравцями – тісно пов'язаний з бурхливими глобалізаційними процесами, котрі врешті-решт можуть призвести до переосмислення таких фундаментальних понять як «громадянство», «свобода», «інтелектуальна особистість» тощо. У ситуації, викликаній постанням глобального ринку, глобальної економіки, поступового зменшення ролі держави потрібна постійна розважлива обачність у спробі становлення якогось нового зв'язку між державою та університетом. Не можна розглядати проблему вищої освіти окремо від того, що відбувається нині з державою як соціальним інститутом. Переосмислення університету сьогодні невіддільне від переосмислення держави, оскільки класичний університет був віднесений до відання національної держави його німецькими філософами-засновниками і був користувачем державних коштів. Таким чином, важливим нині є уміння тримати рівновагу між поглядом, зверненим у минуле і спрямованим у майбутнє, що вимальовується у нас на очах. Завдання академічної спільноти – не просто аналізувати ці перетворення, а й суттєво впливати на них.

Узагальнюючи, можна констатувати, що держава повинна нести відповідальність за стан освітньої системи перед громадянським суспільством, оскільки освіта є колективне благо, яке не може бути предметом лише ринкового регулювання. Політика держави щодо вищої освіти має також скоординувати різні рівні і сектори освіти (державний – приватний, формальний – неформальний) та пропозиції у сфері освіти впродовж життя. Фактично це означає забезпечення подвійної функції щодо організації та регулювання вищої освіти як одного з основних чинників економічного та соціального розвитку. Важливо при цьому, з одного боку, гарантувати стабільність системи, а з іншого – знайти технологію заохочення інновацій, структурних

змін, створення нових партнерських зв'язків, зрештою, досягти чітко визначених колективних цілей на основі поваги до спільних цінностей.

Значного наголосу потребує проблема фінансування вищої освіти, розуміння урядами того, що освіту слід розглядати не лише як соціальні витрати, а й як економічні та політичні інвестиції, що уможливають отримання бажаного результату в довгостроковій перспективі.

Особливої гостроти проблеми ресурсного забезпечення вищої освіти, збалансованої державної політики в цій галузі набувають в умовах жорсткої економічної кризи, яка відчутно негативно впливає на спроможність держав виконати свої фінансові зобов'язання перед університетами. Як наголошено в Аналітичній доповіді для Всесвітньої конференції ЮНЕСКО з вищої освіти «Відстеження тенденцій академічної революції» 2009 р.: «Багато країн і університетів зіткнулися з фінансовими проблемами, що матимуть серйозні наслідки короткотермінового і, можливо, середньотермінового характеру, хоча навіть їх масштаби у світі будуть змінюватися, і одні країни постраждають менше за інші... Ця криза, скоріше за все, матиме такі наслідки: існує велика ймовірність того, що університети, які провадять наукові дослідження, зіткнуться зі значними фінансовими проблемами, оскільки уряди не в змозі будуть забезпечити ресурси, необхідні для постійного підвищення їх рівня. У багатьох випадках головна увага приділятиметься виділенню коштів для забезпечення того, щоб уникнути різкого скорочення доступу до вищої освіти, а практика скорочення витрат у багатьох університетах призведе до зниження якості» [8, 15].

Нині важко оцінити, наскільки глибокою буде криза і як довго вона триватиме. Тому вкрай важливим є розуміння національною державою того, що вкладання коштів в освіту в цілому та в розвиток університетів зокрема – одна з провідних умов довготривалого економічного та соціального розвитку, і ці інвестиції в період кризи слід захищати передусім. Лише вони здатні врешті-решт забезпечити спроможність населення країни використовувати складні технології, виявляти творчий підхід, здатність адаптуватися, інші якості, що значною мірою залежать від рівня освітньої та професійної підготовки кожного громадянина.

Література:

1. Альтбах Ф. Возвышение псевдоуниверситетов/Ф.Альтбах// Alma Mater. – 2001. – №12. – С. 39-41.
2. Бауман З. Глобализация. Последствия для человека и общества/З.Бауман; [пер. с англ. Коробочкина М. Л.]. — Москва: Весь Мир, 2004.- 412 с.
3. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну/У.Бек. – Москва: Высшая школа, 2000. – 403 с.

4. Гидденс Э. Ускользящий мир. Как глобализация меняет нашу жизнь/ Э.Гидденс. – Москва: Весь мир, 2004. – 324 с.
5. Квек М. Національна держава, глобалізація та Університет як модерний заклад /М.Квек// Філософська думка. – 2003. – №4. – С. 38-48.
6. Ортега-и-Гассет Х. Миссия университета/Х.Ортега-и-Гассет// Отечественные записки. – 2002. – № 6. – с.32-40.
7. Ридингс Б. Университет в руинах/ Б.Ридингс ; [пер. с англ. А. М. Корбута; под общ. ред. М. А. Гусаковского]. – Минск : БГУ, 2009. – 248 с.
8. Ерофеева Н. Формирование образовательного пространства в вузе и задачи высшего профессионального образования в переходной период/Н.Ерофеева // Образовательные технологии. – 2010. – №4. – С. 3-17.

Марьяна Колотило. Соотношение влияния национального государства и власти рынка в формировании миссии современного Университета.

В статье рассматривается проблема трансформации предназначения университета в свете глобализационных процессов. В частности, речь идет о том, что университеты находятся в состоянии кризиса собственной идентичности в связи с изменениями экономического и социокультурного пространства современности. Главный акцент делается на тенденции к уменьшению роли и значения национального государства в формировании миссии университета и увеличении влияния на него со стороны рынка. Автор пытается обозначить пути выхода университетов из кризисного состояния, апеллируя к необходимости активного участия института национального государства в судьбе своих университетов.

Ключевые слова: университет, глобализация, национальное государство, рынок.

Mariana Kolotylo. Correlation of National State Influence and Power of the Market in the Mission Formation of the Modern University.

The article deals with the problem of mission transformation in the light of contemporary globalization processes. In particular, the matter is that universities are in crisis of their identity in the connection with changes of modern economic and socio-cultural area. The main focus is concentrated on the trend to reduction of the role and importance of the national state in University mission formation and the increase of market power influence on it. The author identifies the ways of overcoming the crisis for Universities, appealing to the need for active participation of the nation-state in the fate of the Universities.

Keywords: University, globalization, national state, market.